

Donata Rossa-Kilian

Integracja europejska na przestrzeni wieków

Słupskie Studia Historyczne 12, 169-176

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

DONATA ROSSA-KILIAN

PAP SŁUPSK

INTEGRACJA EUROPEJSKA NA PRZESTRZENI WIEKÓW

Poszanowanie tożsamości narodowej, historii własnego kraju i tradycji stanowi podstawę funkcjonowania współczesnej Unii Europejskiej. Jednakże w dobie szybkiego rozwoju idei integracyjnych, jakie obserwujemy nie tylko w Europie, ale i na świecie¹, warta przypomnienia staje się historia integracji państwowej, której źródła sięgają czasów starożytnego Rzymu.

Historia starożytnego Rzymu, obejmująca okres około dwunastu stuleci, w dziejach ludzkości stanowi okres wyjątkowy, pod rządem bowiem jednego mocarstwa znalazł się cały ówczesny świat. Rzym koncentrował w swych granicach ziemie wokół basenu Morza Śródziemnego, będąc centralnym ośrodkiem zarówno w znaczeniu politycznym, jak i gospodarczym czy kulturalnym. Jest rzeczą znamienną, iż Rzymianie, dając wyraz sympatiom filozoficznym, przyjmowali wzorce greckie, zazwyczaj je modyfikując w celu przystosowania do warunków imperium². Motywy integracji w tym czasie były dość jasne: zjednoczyć jak najwięcej ziem pod stałymi rządami cesarzy, zorganizować dobrze wyszkoloną armię, która zapewni poszanowanie praw i niezłomność państwa. Powstawanie państw barbarzyńskich, a następnie ich podboje doprowadziły do upadku imperium rzymskiego.

W V-VI w. ustabilizowała się władza barbarzyńskich monarchów. Włączanie drogą podbojów coraz to nowych ziem części imperium rzymskiego do włości poszczególnych państw wiązało się z procesem stopniowego przyswajania niektórych zasad prawnoorganizacyjnych Rzymian, a przede wszystkim z nawiązaniem kontaktu z religią chrześcijańską³. W tej atmosferze, szczególnie po obaleniu w Bizan-

¹ Światowa integracja dotyczy przede wszystkim regionalnych systemów bezpieczeństwa i związana jest z takimi organizacjami, jak: Liga Państw Arabskich, Organizacja Państw Amerykańskich, Organizacja Jedności Afrykańskiej, Stowarzyszenie Narodów Południowo-Wschodniej Azji, Południowoazjatyckie Stowarzyszenie Współpracy Regionalnej. Szerzej na ten temat: A. Bartnicki, *Zarys dziejów Afryki i Azji 1869-1996*, Warszawa 1996.

² H. H. Sacllard, *Dzieje Rzymu od czasów najdawniejszych do Konstantyna*, Warszawa 1996, s. 26.

³ Szerzej na ten temat: G. L. Seidler, *Myśl polityczna średniowiecza*, Kraków 1961, s. 153-165.

cjum Konstantyna VI i przy słabości autorytetu papieża Leona III, w roku 800 odbyła się koronacja cesarza Karola Wielkiego. Dysponował on sprawną administracją w swoim rozległym imperium, dzieliło się ono na okręgi, na czele których stali hrabiowie. Okręgami kresowymi, które nosiły nazwę marchii, zarządzali margrabiowie wyposażeni w szerokie kompetencje wojskowe⁴. Niezależnie od administracji świeckiej, Karol Wielki kierował swym państwem przy pomocy organizacji kościelnej. Ideologia chrześcijańska przedstawiała go jako krzewiciela i obrońcę wiary oraz postać odpowiadającą biblijnym wyobrażeniom władcy silnego i mądrego. Karol Wielki był przekonany, że idea wspólnoty chrześcijańskiej zdoła zapewnić jednolitość państwu, w którego granicach znaleźli się prawie wszyscy wyznawcy Kościoła łacińskiego; był on pierwszym rzecznikiem jedności kulturowo-religijnej świata chrześcijańskiego.

W Średniowieczu z konkretnymi projektami zjednoczeniowymi wystąpił Jerzy z Podiebradu. Proponował on ustanowić system obrony europejskiej skierowany przeciwko Turkom. System ten miał opierać się na zasadzie równości wszystkich państw chrześcijańskich. Jerzy z Podiebradu chciał stworzyć organizację pod nazwą Liga Pokoju, która zajmowałaby się obroną państw słabych⁵. Z kolejnym projektem, tym razem federacji państw Starego Kontynentu, wyszedł Henryk IV, od 1589 roku król Francji. Chciał on powołać organizację, która by rozwiązywała spory między państwami europejskimi. Projekt ten jednak upadł ze względu na znikome zainteresowanie nim państw. Dopiero w 1623 roku paryski zakonnik Emeryk Cruce przedstawił plan powołania Światowej Organizacji Pokoju, w której skład wejść również miały Turcja i Chiny. Po raz pierwszy pojawiła się propozycja nazwy – Zgromadzenie Ogólne – organu wykonawczego tego typu organizacji. Śladami Emeryka Cruce'a poszedł inny zakonnik, opat Castel de Saint Pierre. By zapewnić pokój narodom Europy, postulował zrzeszenie państw europejskich, które jako pierwsze miało podjąć współpracę z państwami azjatyckimi. Castel de Saint Pierre mówił o powołaniu Parlamentu, w którym każde z państw miałoby równy głos. Organem wykonawczym byłby Senat Europejski, w jego skład wchodziłoby dwudziestu czterech senatorów, a podstawowym zadaniem miało być zapobieganie zbrojeniom poszczególnych państw. Siedzibą Senatu miał być Utrecht w Holandii⁶.

Na przełomie XVII i XVIII wieku idee współpracy między narodami europejskimi znajdujemy w dziełach m.in. Jeana Jacquesa Rousseau. Był on przedstawicielem teorii skrajnie demokratycznych, opartych na zasadach demokracji bezpośredniej, zapewniającej rządu suwerena, czyli narodu⁷. Opowiadał się on za federacją wolnych państw europejskich, był rzecznikiem pokoju światowego. W 1795 roku

⁴ Tamże, s. 169.

⁵ Zdaniem Jerzego z Podiebradu państwa słabe to te, w których religią dominującą nie jest chrześcijaństwo.

⁶ Szerzej na ten temat: C. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, Warszawa 1985 oraz K. Grzybowski, B. Sobolewska, *Doktryna społeczna i polityczna papieżstwa (1789-1968)*, Warszawa 1971.

⁷ A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 1995, s. 200.

Immanuel Kant opublikował traktat, w którym proponował państwom europejskim zawarcie paktu przeciwko wojnom i najemnikom. To właśnie koncepcja Kanta – utworzenia Stanów Zjednoczonych Europy – zostanie powielona później przez Winstona Churchilla. Należy jeszcze przypomnieć poglądy Jeremy'ego Benthama. On bowiem w roku 1780 opublikował projekt stworzenia Sejmu Europejskiego (organu sądowo-wykonawczego). Sejm ten miał doprowadzić do zniesienia tajnej dyplomacji, flot wojennych – w państwach, które posiadały morskie siły zbrojne i do likwidacji systemu kolonialnego. Bentham po raz pierwszy użył terminu *prawo międzynarodowe*⁸.

W latach 1743-1892 na tematy dotyczące integracji ówczesnego świata europejskiego wypowiadali się również Polacy. Wśród nich poczesne miejsce zajmują: Kajetan Skrzetuski, Stanisław Leszczyński, Adam Czartoryski i Wojciech Jastrzębowski. Pierwszy z nich – Kajetan Skrzetuski tworzył na dworze króla Augusta Poniatowskiego. Jego traktat *Projekt wiecznego pokoju w Europie* mówił o potrzebie powołania Stanów Europejskich z Sejmem Europejskim jako organem nadrzędnym, który podejmowałby decyzje większością głosów w sprawach np. pokojowego rozstrzygnięcia sporów, gwarantowałby również nienaruszalność terytorialną i poszanowanie już istniejących granic. Skrzetuski jako pierwszy poruszył problem finansowania takiej organizacji. Jego zdaniem pieniądze na funkcjonowanie owego organizmu międzypaństwowego powinny pochodzić ze składek państw członkowskich.

W 1748 roku Stanisław Leszczyński opublikował memoriał na temat pokoju w Europie. Zapropował przymierze, które zostałyby zawarte jednocześnie przez wszystkie państwa europejskie. Przymierze to doprowadzić miało do stabilizacji sytuacji w Europie. Leszczyński nazwał je „unią powszechną państw chrześcijańskiej Europy”⁹. Miała ona opierać się na wieczystym przymierzu państw, które broniłyby swoich granic, swojego terytorium i wspierałyby się wzajemnie na wypadek agresji. Kolejną osobą, która zaprezentowała swoje zdanie na temat trwałego i stabilnego kontynentu, był Adam Czartoryski. W jego opinii trwały pokój byłyby w stanie zapewnić Liga Europejska, która opierać się miała na porozumieniu Rosji i Wielkiej Brytanii¹⁰. Czartoryski popierał wszelkie możliwe pokojowe środki rozwiązywania sporów, był orędownikiem uchwalenia zakazu wojny. Duży wpływ miały wówczas również poglądy filozofa, przyrodnika, żołnierza powstania listopadowego – Wojciecha Jastrzębowskiego. Jego projekt zawierał postulaty: zawarcia wiecznego pokoju, poszanowania wolności i równości narodów. Na straży tych wartości stałby Związek Narodów. Ciałem ustawodawczym miał być Kongres, składający się z przedstawicieli wszystkich narodów. Każde państwo miało prawo wysyłania takiej samej liczby członków do Kongresu, którego obrady toczyłyby się w różnych stolicach europejskich. Jastrzębowski proponował również powołanie międzynarodowych sił zbrojnych, które czuwałyby nad przestrzeganiem pokoju w Europie.

⁸ W. Góralczyk, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 1995, s. 34-36.

⁹ A. Sylwestrzak, *Historia doktryn...*, s. 209.

¹⁰ Według Czartoryskiego tylko te dwa mocarstwa były w stanie utrzymać równowagę w Europie.

Okres od obalenia Dyrektoriatu 9 września 1799 roku do klęski Napoleona w 1814 roku nazywany jest w naukach politycznych bonapartyzmem. Czas ten charakteryzował się władzą dyktatora wojskowego i politycznego (od 1804 r. cesarstwo), przy jednoczesnym ugruntowaniu zdobyczy społeczno-ekonomicznych rewolucji. „Rozsiewałem wolność pełnymi rękami wszędzie tam, gdzie wprowadzałem mój kodeks cywilny” – pisał Napoleon na Wyspie Świętej Heleny¹¹. Napoleon jako kolejny prekursor idei integracyjnych jest osobą dość kontrowersyjną. Jego zdaniem Europa winna być jednolita i liberalna – oczywiście pod prymatem Francji (hasło: „Zniewolenie na rzecz postępu”). Wojny napoleońskie niosły ze sobą postępowe idee, takie jak prawo narodów do samostanowienia. Integracja przyniesiona „na bagnach” nie była i nie jest jednak najlepszą drogą do ogólnoeuropejskiego pokoju, który powinien mieć solidne podstawy organizacyjne.

Po wojnach napoleońskich na straży pokoju stało Święte Przymierze. Był to sojusz cesarzy Rosji, Austrii i króla Prus w obronie istniejących ustrojów, skierowany przeciwko ruchom republikańsko-demokratycznym i narodowyzwoleńczym w Europie. Święte Przymierze integrowało państwa pod hasłami powrotu do stanu sprzed wojen napoleońskich oraz zapewnienia pokoju i bezpieczeństwa. Z planami utworzenia zjednoczonej Europy wystąpili w tym czasie Claude Henri de Saint-Simon i Giuseppe Mazzini. Saint-Simon był autorem dzieła *O przebudowie społeczeństwa europejskiego*, w którym postulował potrzebę powołania do życia Parlamentu Europejskiego, który byłby jednak posłuszny królowi wybieranemu przez wszystkie państwa. Mazzini natomiast opowiadał się za koncepcją Stanów Zjednoczonych Europy. Był przeciwnikiem monarchii, popierał republikę i rewolucję. Jego zdaniem wszystkie narody europejskie winny stworzyć formację polityczną pod nazwą Młoda Europa¹². Na czele stanąć miał Komitet Centralny, do którego kompetencji należałaby inicjatywa ustawodawcza i władza wykonawcza. Istotne jest, że Mazzini po raz pierwszy zajął się zagadnieniem współpracy gospodarczej, wskazując na jej duży wpływ na procesy integracyjne.

W wieku XIX za sprawą Wiktora Hugo ponownie odżyła idea Stanów Zjednoczonych Europy. Hugo przewodniczył powołanemu w 1849 roku Paryskiemu Komitetowi Pokoju. Dzięki poparciu Napoleona III, zwolennika integracji politycznej, Komitet wydawał takie pisma, jak „Idee Napoleońskie” czy „Stany Zjednoczone Europy”, powołana została Liga na Rzecz Pokoju i Wolności. Upadek w 1870 roku cesarstwa francuskiego spowodował zahamowanie tego rodzaju aktywności integracyjnej.

Dnia 28 czerwca 1918 roku podpisany został Pakt Ligi Narodów, kończący I wojnę światową. Liga to pierwsza światowa organizacja ds. zapewnienia pokoju i rozwoju pokojowej współpracy międzynarodowej¹³. Zgodnie z art. 2 Paktu, Liga

¹¹ A. Sylwestrzak, *Historia doktryn...*, s. 218.

¹² Zdaniem Mazziniego Młoda Europa miałaby powstać na fali rewolucyjnej obejmującej całą Europę, poczynając od Włoch i Niemiec, poprzez Francję i Hiszpanię, a skończywszy na Rosji.

¹³ E. J. Osmańczyk, *Encyklopedia spraw międzynarodowych i ONZ*, Warszawa 1974, s. 2028-2031.

realizowała swe zadania przez Zgromadzenie, Radę i Sekretariat. W Pakcie Ligi przyjęto wymóg utrzymywania prawnych stosunków międzynarodowych (obowiązek powiadamiania o wynikach prac dyplomatów, konieczność ich rejestracji w Sekretariacie). Były w nim również uwzględnione:

- wojna obronna,
- wojna legalna pomiędzy państwami będącymi w sporze,
- gwarancje wzajemnej pomocy na wypadek napaści z zewnątrz (art. 10 i 16),
- system mandatowy,
- rozbrojenie i jawność wszelkich narodowych zbrojeń.

To właśnie nowy porządek świata związany z Ligą Narodów dał początek koncepcjom, z których w dużej mierze korzystano przy tworzeniu Unii Europejskiej. Warto przytoczyć dwie z nich. Pierwsza to „Mitteleuropa”, w ramach której zakładano integrację krajów Europy Środkowej z wyraźną dominacją Niemiec. Założenia te sformułował Kamil Frantz. Mówił on, że do tworzonego organizmu międzypaństwowego wejda: Austro-Węgry, Belgia, Holandia, Szwajcaria, państwa skandynawskie¹⁴. Można więc mówić o integracji państw „germańskich”, bowiem państwa wyżej wymienione charakteryzowały się silnymi wpływami kultury niemieckiej, duża grupa ludności w nich mówiła po niemiecku¹⁵. W roku 1923 rozwinęła się druga koncepcja – „Paneuropa”. Cały ruch paneuropejski związany jest z postacią austriackiego arystokraty hrabiego Coudenhove-Kalergi, który w książce pod tytułem *Paneuropa* przedstawił swoje poglądy. Podzielił on państwa na cztery grupy, biorąc za kryterium podziału rozwój gospodarczy i cywilizacyjny. Były to:

- Europa bez Wielkiej Brytanii i ZSRR;
- Wielka Brytania i dominia;
- Ameryka Północna z Kanadą;
- ZSRR.

Czynnikiem integrującym Europę miało być zagrożenie ze strony ZSRR i Stanów Zjednoczonych („double threat” – podwójne zagrożenie)¹⁶. Dlatego Europa powinna zaniechać lokalnych konfliktów i skupić się na własnej obronie. Kalergi zalecał więc utworzenie europejskiego związku celnego oraz zbudowanie Stanów Zjednoczonych Europy o następującej strukturze: Parlament Europejski z dwiema izbami – Izbą Narodów i Izbą Państw. Każde państwo miało oddać część suwerenności na rzecz ogólnoeuropejskich, ponadnarodowych organów. Siedziby ruchu miały mieścić się w Wiedniu, Nowym Jorku i Bernie. Wybuch II wojny światowej przekreślił szansę na realizację śmiałych propozycji hrabiego Kalergi. Dopiero jej zakończenie pozwoliło na wieloetapowy rozwój integracji europejskiej.

Z idei paneuropejskiej wyrosło kilka kolejnych koncepcji, które można ująć schematycznie w następujący sposób.

1. Koncepcja federalistyczna zakładała potrzebę stworzenia organizacji powołanej do podejmowania ponadnarodowych decyzji. Po II wojnie światowej głównym

¹⁴ Szerzej na ten temat: F. Nauman, *Mitteleuropa*, Berlin 1915.

¹⁵ Koncepcję tę często nazywa się „Wielkoniemiecką”.

¹⁶ Szerzej na ten temat: R. Coudenhove-Kalergi, *Paneuropa*, New York 1926.

punktem odniesienia tej koncepcji była mowa wygłoszona przez Winstona Churchilla w Zurichu w 1946 roku. Stwierdził on, że konieczne jest powołanie w Europie Zachodniej Stanów Zjednoczonych Europy. Głównym celem federalistów było stworzenie w Europie ścisłego pod względem politycznym państwa związkowego. W myśl zasad federalnych poszczególne państwa powinny zrzec się swojej suwerenności i przenieść ją na wspólne, ponadnarodowe organy. Model ten przewidywał silny europejski rząd, odpowiedzialny przed Parlamentem Europejskim.

2. Koncepcja konstytucjonalna – wyłoniła się z federalistycznej. Powstała w latach 1946-1948. Zakładała skokowy rozwój integracji europejskiej, dla której najważniejszą sprawą winny być regulacje konstytucyjne, kształtujące struktury ponadnarodowe organów europejskich i decydujące o podziale kompetencji pomiędzy instancjami narodowymi i ponadnarodowymi. Koncepcja ta przewidywała powołanie organizacji regionalnej, otwartej dla wszystkich państw europejskich.
3. Koncepcja funkcjonalistyczna – powstała w latach 1949-1950. Mówiła, że procesy integracyjne w Europie powinny przebiegać stopniowo, krok po kroku. Głównym założeniem tej koncepcji było podjęcie współpracy w dziedzinie gospodarki. Jej zwolenników nazywano „funkcjonalistami otwartymi”, bowiem nie narzucali terminu i sposobu przeniesienia części suwerenności na ponadnarodowe instytucje wspólnotowe. Proces integracji miał być samorzutny i wyrastać ze zdobywanych doświadczeń, które dadzą odpowiedź na pytanie o tempo i skalę integracji. Wyniki konkretnych działań na płaszczyźnie powiązań międzyresortowych miały doprowadzić do współpracy politycznej.
4. Koncepcja unionistyczna – powstała w 1948 roku. Mówiła o ograniczeniu integracji do współdziałania pomiędzy rządami suwerennych państw. Twórcy tej koncepcji (E. Bevin i C. Attle) byli przeciwni parlamentowi europejskiemu jako organowi koordynującemu współpracę. Sprawy obronne zastrzeżone zostały dla NATO, gospodarcze dla Organizacji Współpracy Gospodarczej w Europie (Organization of the European Economic Cooperation – OEEC). Unioniści byli za utworzeniem Rady Ministrów oraz Konferencji Europejskiej.
5. Koncepcja konfederalistyczna – powstała w latach 1944-1945. Mówiła o współpracy międzynarodowej, a nie ponadnarodowej niezależnych państw. Kraje europejskie powinny zachować pełną suwerenność, a decyzje gremiów wspólnotowych pozostaną bez większego znaczenia. Koncepcja ta związana jest z postaciami Charles’a de Gaulle’a, który przedstawił wizję Europy od Atlantyku po Ural, i papieża Piusa XII, który widział Europę zjednoczoną chrześcijaństwem (czyli *de facto* bez Turcji)¹⁷.

Wspólnota Europejska (dawna nazwa Europejska Wspólnota Gospodarcza – EWG) powstała w 1957 roku na mocy Traktatu Rzymskiego, zawartego przez sześć państw: Belgię, Francję, Holandię, Luksemburg, Włochy i Niemcy. Główne osiągnięcia

¹⁷ Podział za: M. Żurek, J. Ruskowski, *Unia Europejska*, Warszawa 1996, s. 7-9.

nięcie Wspólnoty Europejskiej to ustanowienie rynku wewnętrznego, opartego na wolnym przepływie towarów, usług, osób i kapitału (tzw. cztery wolności) między państwami członkowskimi¹⁸. Unia wspiera się na trzech filarach. Pierwszy – o charakterze gospodarczym – to wspólnoty europejskie (Europejska Wspólnota Węgla i Stali oraz Europejska Wspólnota Energii Atomowej). Drugim filarem jest wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa. Trzeci obejmuje zadania z zakresu spraw wewnętrznych i sprawiedliwości.

Unia Europejska to nowy typ związku między państwami, jej głównym zadaniem jest organizacja współpracy między krajami członkowskimi i ich mieszkańcami. Każde nowe państwo wstępujące do niej nie traci swojej suwerenności. W imię wspólnego dobra, jakim jest postęp cywilizacyjny, zgadzają się one na ograniczenia wynikające z konieczności współpracy międzynarodowej. Unia Europejska jest opartym na zasadzie wzajemności i solidarności porozumieniem państw, które zdecydowały się na przekazanie Unii części kompetencji. Uznały bowiem, że tylko w ramach Wspólnoty mogą zapewnić swym narodom rozwój gospodarczy, społeczny i kulturalny. Unia Europejska nie jest „superpaństwem”, nie prowadzi do zaniku państw i nie zagraża narodom europejskim. Państwa członkowskie pozostają nadal ważnymi i aktywnymi podmiotami stosunków międzynarodowych. Zachowują własne, odrębne władze ustawodawcze, wykonawcze i sądownicze. Decydują o kształcie i kompetencjach organów Unii i uczestniczą w jej decyzjach¹⁹.

Dynamika procesu integracyjnego w Europie, związana z pogłębieniem wewnętrznym i rozszerzeniem terytorialnym Unii Europejskiej, wskazuje na to, że dalszy przebieg tej współpracy będzie odbywał się na podstawie przesłanek historycznych. Można przypuszczać, że integracja rozwinie się w kierunku szerszej kooperacji gospodarczej, związanej z przystępowaniem kolejnych państw do Unii, konieczne stanie się również przeprowadzenie reformy instytucjonalnej, bowiem zbyt duża biurokracja nie sprzyja integracji. Pozostaje nam jednak wierzyć, że dobrowolne porozumienie się zainteresowanych państw uwieńczy tak długi i skomplikowany proces, jakim jest osiągnięcie pełnej integracji wszystkich państw europejskich.

O Unii Europejskiej myślimy zwykle w kategoriach wolnego rynku i rozwoju gospodarczego, nie pamiętając, że dla jej założycieli równie ważny był rozwój społeczny i polityczny. Droga do dobrobytu – to droga do pokoju. Utrzymanie pokoju zaś nie jest procesem statycznym – instytucje służące pokojowi muszą być stale aktywne i dynamiczne, by nie tracić z pola widzenia prawdziwego sensu stawianych sobie celów, a wizje przemieniać w konkretne działania.

Unia Europejska na pewno nie jest doskonała. Jest rzeczą ludzką lepiej dostrzegać bezpośrednio, lokalne korzyści, nie zwracając uwagi na to, jak można by je po-

¹⁸ Szerzej na ten temat: W. Weidenfeld, W. Wessels, *Europa od A do Z. Podręcznik integracji europejskiej*, Gliwice 1995.

¹⁹ M. Bieszki, M. Piankowski, *Rola i funkcjonowanie Parlamentu Europejskiego*, Sprawy Międzynarodowe 1984, nr 7-8, s. 103.

mnożyć dzięki szerszym, długofalowym działaniom. Uświadamianie ludziom późniejszych korzyści postępuje wolno. Unia ma długą drogę do przebycia, zanim ustanowi najefektywniejszy model instytucji, a i one będą musiały się zmieniać, ponieważ świat idzie naprzód.